

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQUV
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09
ATOIY G'AZALLARIDA SINONIMLIK**

Mamarajabov Dilshod Doniyorovich

Buxoro davlat universiteti O'zbek tilshunosligi va
jurnalistika kafedrasida mustaqil izlanuvchisi(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqola XV asr chig'atoy adabiyotining yirik namoyandasi Atoiy ijodida sinonimlik hodisasining qo'llanilish xususiyatlariga bag'ishlangan. Atoiy g'azallari asosida shoirning leksik, frazeologik, sintaktik va kontekstual sinonimlardan qanday foydalangani, sinonimik qatorlar, parallelizm, takroriy obrazlar va ma'no kuchaytirish vositalarining badiiy-estetik vazifalari chuqur tahlil qilingan. Maqolada Atoiyning sinonimik tizimi orqali she'r tilining ifodaviyligini oshirish, emotsional ta'sirni kuchaytirish va falsafiy-estetik g'oyalarni ko'p qirrali ochib berishdagi mahorati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Atoiy, g'azal, sinonim, sinonimik qator, parallelizm, takror, kontekstual sinonim, chig'atoy adabiyoti, badiiy til, semantika, estetik funksiyalar.

Kirish. Sinonimlik – bu biror tushuncha, hodisa yoki sifatni turli so'z yoki iboralar orqali ifodalash qobiliyatidir. Sharq mumtoz she'riyat nazariyasida sinonimlik nafaqat nutqning boyligini oshirish, balki ma'noni ko'p qirrali ochib berish, emotsional ta'sirni kuchaytirish va badiiy obrazlarni chuqurlashtirish vositasi sifatida qo'llanilgan. Atoiyning g'azallari mumtoz she'riyatida sinonimlikning eng nozik va murakkab namunalarini o'z ichiga oladi.

Shoir o'z asarlarida bir xil ma'noni turli so'zlar bilan, bir obrazni turli ramzlar orqali, bir holatni turli tasvirlar bilan ifodalashga intilgan. Bu usul she'r tilining boyligini, rang-barangligini va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Atoiy sinonimik tizimi leksik, frazeologik, sintaktik va kontekstual darajalarda namoyon bo'lib, har bir qatlam o'ziga xos badiiy vazifani bajaradi. Ushbu maqolada Atoiy g'azallaridagi sinonimlikni bir necha yo'nalishda: leksik sinonimlar, sinonimik qatorlar va parallelizm, takroriy obrazlar, diniy-tasavvufiy sinonimlar, kontekstual sinonimlar va sinonimik ziddiyatlar sifatida tahlil qilamiz.

Atoiy g'azallarida bir xil ma'noni anglatuvchi turli so'zlarning qo'llanilishi she'r tilining boyligini va ifodaviyligini oshiradi. Shoir bir tushunchani turli so'zlar bilan nomlash orqali o'quvchida yangi assotsiatsiyalar uyg'otadi.

Atoiy g'azallarida go'zallik tushunchasi turli sinonimlar yordamida tasvirlangan.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQUVISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

“O’shal soni’ki, sun’idin tajallii jamol aylar,

Yuzung mir’oti husnidan yuz izhori kamol aylar”. Bu yerda “jamol”(yuz go’zalligi), “husn”(go’zallik, ezgulik) va “kamol”(komillik, mukammallik) so’zlari bir-biriga yaqin ma’nolarni anglatadi, lekin har biri go’zallikning turli qirrasini ochib beradi. “Jamol” – tashqi go’zallik, “husn” – ichki va tashqi go’zallikning uyg’unligi, “kamol” esa go’zallikning mukammalligidir. Shoir bu uch sinonimni bir baytda qo’llash orqali ma’shuqaning go’zalligini ko’p qirrali tasvirlaydi.

Ishqiy g’azallarda visol (qovushish) va hijron (ajraliq) tushunchalari turli sinonimlar orqali ifodalanadi. “Yo’qmu hijron shashlarida bizga vaslingdin kushod” misrasida “visol” va “vasl” so’zlari bir xil ma’no(qovushish)ni anglatadi. Shoir bu sinonimlardan birini qo’llash orqali she’ning ritmik va ohangdorligini ta’minlaydi. Hijron tushunchasi esa “firoq”, “judolik”, “ayriliq” sinonimlari bilan almashinib, har safar yangi emotsional sema qo’shadi.

Tasavvufiy g’azallarda “may”, “sharob”, “kavsar”, “zilol” kabi so’zlar bir-birining sinonimi sifatida qo’llaniladi. “Dilbaro, la’ling mayidur obi kavsardin murod...” misrasida “may”(sharob), “obi kavsar”(jannat suvi) va “zilol”(sovuq, toza suv) so’zlari bir xil ma’noni, ya’ni hayotbaxsh, ma’naviy ne’matni anglatadi. Shoir bu sinonimlarni qo’llash orqali ma’shuqaning lablaridan chiqadigan so’z yoki o’puchning qanchalik qadrligi va hayotbaxsh ekanligini ko’rsatadi.

Atoiy g’azallarida sinonimik qatorlar va parallelizm keng qo’llanilgan. Bu usul bir xil ma’noni turli so’zlar yoki iboralar orqali takrorlash orqali ma’noni kuchaytirishga xizmat qiladi.

“O’shal kunkim huvaydo bo’ldi arvoh,

Saroyi “kuntu kanzan” topti miftoh.

Yoqildi o’rtada mushkoti odam,

Vujudung bo’ldi ul mushkota misboh”. Bu yerda “kuntu kanzan”(yashirin xazina), “miftoh”(kalit), “mushkot”(chiroqdon) va “misboh”(tasbeh) so’zlari bir-birini to’ldiruvchi sinonimik qatorni tashkil etadi. Har bir so’z ilohiy haqiqatning ochilishi va insonning koinotdagi o’rni haqidagi ma’noni yangi qirradan ochib beradi. “Kanz”(xazina) – yashirin haqiqat, “miftoh” – uni ochuvchi vosita, “mushkot” – haqiqatning mazhari, “misboh” – tartib va birlik ramzi. Bu sinonimik qator orqali shoir murakkab tasavvufiy tushunchani ko’p bosqichli tasvir orqali ochib beradi.

“Jam-u Jamshed-u Fag’fur-u Kayukovusnung bojin,

G’aniliq qahramonindin ko’zungni poymol aylar”. “Jam”, “Jamshid”, “Fag’fur” va “Kaykovus” so’zlari bir xil ma’noni, ya’ni ulug’vorlik, saltanat va jahongirlikni anglatuvchi sinonimik qatorni tashkil etadi. Shoir bu to’rt tarixiy shaxsni

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

bir qatorda qo'llash orqali ma'shuqaning go'zalligi oldida barcha dunyoviy saltanatlarning arzimastligini ko'rsatadi. Bu parallelizm orqali ma'no kuchaytiriladi va mubolag'a san'ati amalga oshadi.

“Kel, ey sanam, ki bo'ldi yana navbahoru iyd,

Kim, xushturur kishiga visoli nigoru iyd.

Bir lahza ol niqob yuzungdin quyosh bikin,

Jam' ayla anjumanda gulu lolazoru iyd”. “Navbahor”(yangi bahor), “gul” va “lolazor” so'zlari bir xil ma'noni, ya'ni bahor fasli, go'zallik va yoshlikni anglatuvchi sinonimik qatorni tashkil etadi. Shoir bu sinonimlarni qo'llash orqali bahorning sho'xligini, go'zalligini va bayramona kayfiyatini ko'p qirrali tasvirlaydi.

Atoiy g'azallarida bir xil obraz yoki tushunchaning turli so'zlar bilan takrorlanishi emotsional ta'sirni kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu usul o'quvchida ma'noni chuqurroq anglash va his-tuyg'ularni kuchliroq kechish imkonini beradi.

“Joning uchun ko'zungnung iki ka'batina,

Rasmedurur qadim hamesha qimoru iyd”.

“Gar qarorsiz ko'zlaring oq uy ichinda o'ynasa,

Men kelib chafdin bubaklaringga dermen did-did”. Bu ikki baytda “ko'z” tushunchasi turli sinonimlar orqali ifodalangan: “ko'z”, “iki ka'ba”(ikki Ka'ba), “oq uy”(oq chodir), “bubak”(qorachiq). Har bir sinonim ko'zning turli xususiyatini ochib beradi: “ko'z” – umumiy tushuncha, “iki ka'ba” – muqaddaslik, “oq uy” – kenglik va yorug'lik, “bubak” – chuqurlik va sirliolik. Bu sinonimik takrorlar orqali shoir ma'shuqaning ko'zini ko'p qirrali tasvirlaydi va oshiqning unga bo'lgan intilishini kuchaytiradi.

“Ber jur'as bu tashnaga la'ling zilolidin...”, “Dilbaro, la'ling mayidur obi kavsardin murod...” misralarida “lab” tushunchasi “la'l” (yoqut) sinonimi orqali ifodalangan. Shoir labni to'g'ridan-to'g'ri tilga olmasdan, uni “la'l” deb atash orqali labning qizilligi, qattiqligi va qadrliligini ta'kidlaydi. Bu sinonimik takror orqali ma'shuqaning lablari yanada jozibador va ma'naviy ne'mat sifatida tasvirlanadi.

Atoiy g'azallarida diniy va tasavvufiy tushunchalar ham sinonimik qatorlar orqali ifodalanadi. Shoir bir xil haqiqatni turli diniy ramzlar orqali ochib beradi.

“Nega Muxtori Akramning libosin eski shol aylar,

Engingni Mustafo nuri, mengingni ham Bilol aylar”. “Muxtori Akram” (Eng saylangan), “Mustafo”(Saylangan) va “Bilol”(Payg'ambarning azoni) so'zlari bir xil ma'noni, ya'ni Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ni anglatuvchi sinonimik qatorni tashkil etadi. Shoir bu sinonimlarni qo'llash orqali Payg'ambarimizning ulug'vorligini ko'p qirrali tasvirlaydi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

“Zohido, hur-u qusur-u Kavsar-u Tubi sanga,

Bizga dilbar vaslidur dunyovu uqbodin murod”. “Kavsar”(jannat daryosi) va “Tubi”(jannat daraxti) soʻzlari bir xil maʼnoni, yaʼni jannat neʼmatlarini anglatuvchi sinonimik qatorni tashkil etadi. Shoir bu sinonimlarni qoʻllash orqali jannatning turli neʼmatlarini tasvirlaydi va oshiq uchun “dilbar vasli” ulardan ustun ekanligini koʻrsatadi.

“Shohid bila bir boʻlsa Atoyigʻa ne taʼna,

Vahdat yulida ekti guli shohidu mashhud”. “Shohid”(guvoh, koʻruvchi) va “mashhud”(koʻrinib turgan narsa, goʻzallikning oʻzi) soʻzlari tasavvufda bir xil haqiqatning ikki qirrasini anglatuvchi sinonimik juftlikni tashkil etadi. Shoir bu sinonimlarni qoʻllash orqali oshiq va maʼshuqa oʻrtasidagi chegarani yoʻqotadi va ularni bir butunning ikki qismi sifatida tasvirlaydi.

Atoiy gʻazallarida baʼzi soʻzlar kontekstga qarab sinonimik maʼnoga ega boʻladi. Bu usul sheʼr tilining ifodaviyligini oshiradi va oʻquvchida yangi assotsiatsiyalar uygʻotadi.

“Men xastani bir olqish uchun soʻrgʻoningizdin,

Sizga ne ziyon boʻlgʻay, agar boʻlsa mango sud”.

“Men base miskinmen-u, siz husn ila asru gʻani...” misralarida “xasta”(kasal) va “miskin”(kambagʻal, ojiz) soʻzlari kontekstga qarab oshiqning holatini anglatuvchi sinonimlarga aylanadi. Shoir bu sinonimlarni qoʻllash orqali oshiqning maʼshuqaga boʻlgan cheksiz muhabbatini va uning ojizligini koʻrsatadi.

“Gar qarorsiz koʻzlaring oq uy ichinda oʻynasa...”, “Jonning uchun koʻzungnung iki kaʼbatina...” misralarida “oq uy”(oq chodir) va “Kaʼba” soʻzlari kontekstga qarab maʼshuqaning koʻzlarini anglatuvchi sinonimlarga aylanadi. Shoir bu sinonimlarni qoʻllash orqali koʻzning turli xususiyatlarini ochib beradi: “oq uy” – kenglik va yorugʻlik, “Kaʼba” – muqaddaslik va ibodat.

Atoiy gʻazallarida sinonimlar koʻpincha antonimlar (ziddiyatli soʻzlar) bilan birga qoʻllaniladi. Bu usul sheʼrda ziddiyatli vaziyatni yaratish va maʼnoni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

“Chunki topti dardi ishqing lazzatin gʻamgin koʻngul,

Xotirimni baʼdazin qilgʻumdurur gʻam birla shod”. “Gʻam”(qaygʻu) va “shod”(quvonch) soʻzlari antonim boʻlsa-da, shoir ularni sinonimik maʼnoda qoʻllaydi. Oshiq uchun gʻam ham shodlik bilan barobar, chunki u maʼshuqadan kelgan neʼmatdir. Bu sinonimik ziddiyat orqali shoir ishqning murakkab va ziddiyatli tabiatini koʻrsatadi.

“Bali, sen “rahmatan lilolamin” sen,

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

Ki qilding zohir-u botinni isloh". "Zohir"(tashqi) va "botin"(ichki) soʻzlari antonim boʻlsa-da, shoir ularni birga qoʻllash orqali maʼshuqaning (yoki ulugʻ zotning) ham tashqi, ham ichki goʻzalligini taʼkidlaydi. Bu sinonimik juftlik orqali shoir goʻzallikning toʻliqligini koʻrsatadi.

Atoiy gʻazallaridagi sinonimlik bir qator badiiy-estetik funksiyalarni bajaradi:

a)maʼno boyitish funksiyasi: Sinonimlar orqali shoir bir tushunchani koʻp qirrali ochib beradi, masalan, "husn", "jamol", "kamol" sinonimlari goʻzallikning turli qirralarini tasvirlaydi;

b)emotsional kuchaytirish funksiyasi: sinonimik takrorlar orqali shoir emotsional taʼsirni kuchaytiradi, masalan, "koʻz", "iki kaʼba", "oq uy", "bubak" sinonimlari maʼshuqaning koʻziga boʻlgan intilishni kuchaytiradi;

d)ritmik va ohangdorlik funksiyasi: sinonimlar sheʼrning ritmik va ohangdorligini taʼminlaydi, masalan, "visol" va "vasl" sinonimlari sheʼrning musiqiylikni oshiradi;

e)assotsiativ boyitish funksiyasi: sinonimlar oʻquvchida yangi assotsiatsiyalar uygʻotadi, masalan, "laʼl" sinonimi orqali oʻquvchi labning qizilligi, qattiqligi va qadrliligini tasavvur qiladi;

f)falsafiy chuqurlik funksiyasi: diniy-tasavvufiy sinonimlar orqali shoir murakkab falsafiy gʻoyalarni koʻp qirrali ochib beradi, masalan, "shohid" va "mashhud" sinonimlari orqali Vahdatul vujud falsafasi ifodalanadi.

XULOSA. Atoiyning gʻazallari mumtoz adabiyotda sinonimlikning yuksak mahorat bilan qoʻllanilgan namunalaridir. Shoir leksik, frazeologik, sintaktik va kontekstual sinonimlardan keng foydalanib, sheʼr tilining boyligini, ifodaviyligini va taʼsirchanligini oshirgan. Atoiyning sinonimik tizimi shunchaki nutqning boyligini koʻrsatish emas, balki chuqur maʼnoviy va estetik yuklamaga ega vositadir. U orqali shoir maʼshuqaning goʻzalligini koʻp qirrali tasvirlaydi, ishqiy holatlarni chuqurroq ochib beradi, diniy va falsafiy gʻoyalarni koʻp bosqichli tasvir orqali ifodalaydi. Sinonimik qatorlar, parallelizm, takroriy obrazlar va kontekstual sinonimlar Atoiy sheʼriyatining oʻziga xos xususiyatlarini tashkil etadi. Ushbu tahlillar shuni koʻrsatadiki, Atoiy sinonimlikni metafora, metonimiya va sinekdoha bilan uygʻunlashtirib, oʻziga xos badiiy uslub yaratgan. Uning gʻazallaridagi har bir sinonim butun bir olamni oʻzida aks ettiruvchi kichik oynadek xizmat qiladi. Bu esa Atoyni nafaqat mohir shoir, balki chuqur mutafakkir va nozik didli sanʼatkor sifatida namoyon etadi. Sinonimlikning bunday nozik qoʻllanilishi chigʻatoy sheʼriyatining badiiy boyluklarini oʻrganishda muhim ahamiyatga ega.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-09**

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сайфиддин Сайфуллох. Девони шайхзода Атойи. –Т.: Фан, 2008. – 320б.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I-V. – Тошкент, Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006-2008. Тошкент, I. 2006. – 680 б.; Тошкент, II. 2006. – 672 б.; Тошкент, III. 2007. – 688 б.; Тошкент, IV. 2008. – 608 б.; Тошкент, V. 2008. – 592 б.
3. Hojiyev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. - Toshkent: 1973.